

KENNISMAGAZINE

VAN ZAKGELD NAAR ZELFSTANDIGHEID

KOERSEN OP EEN BESTAANSZEKERE TOEKOMST VOOR 12PLUSSERS UIT
FINANCIËEL MINDER DRAAGKRACHTIGE GEZINNEN

EEN VERKENNING DOOR CARINDA JANSEN, JANNEKE LAKERVELD, LAURA LENTING, NATASCHA NOTTEN

=

Gelijkschap

Werkplaatsen
Sociaal Domein

HAN UNIVERSITY
OF APPLIED SCIENCES

Gelijkschap is een onafhankelijk onderzoeks- en adviesbureau, gespecialiseerd in actuele maatschappelijke vraagstukken rondom sociale ongelijkheid en de intergenerationale overdracht daarvan.

COLOFON

© 2025 HAN University of Applied Sciences en Gelijkschap

GELIJKSCHAP

www.gelijkschap.nl

nataschanotten@gelijkschap.nl

WERKPLAATS SOCIAAL DOMEIN ARNHEM EN NIJMEGEN

www.han.nl/projecten/2024/zakgeldproject/

zakgeldproject@han.nl

OPMAAK:

Studio MCV

Het '12plusProject' is financieel mogelijk gemaakt door Rabo Coöperatief Stimuleringsfonds, Sam & voor alle kinderen en de Werkplaats Sociaal Domein Arnhem en Nijmegen. De verkenning is uitgevoerd door Onderzoeksbureau Gelijkschap en lectoraat Versterken van Sociale Kwaliteit van de HAN, University of Applied Sciences.

Met veel dank aan alle 12plussers, professionals, vrijwilligers, ouders en studenten voor alles wat we mochten leren in dit mooie project.

Speciale dank aan Bibi Ansari die vanuit ervaringsdeskundig perspectief werkvormen ontwikkelde om in gesprek te komen met jongeren en waardevolle reflecties gaf op de verschillende onderzoeksactiviteiten en op dit magazine.

Ook dank voor Annelou van Noort, Gerard van Westrienen en Mohamed Bouraarassi voor de verbeteringsuggesties bij dit magazine.

INHOUD

COLOFON	2
1. INLEIDING	6
1.1 Aanleiding voor deze verkenning	7
1.2 Wat willen we weten?	8
1.3 De relevantie van deze verkenning	9
1.4 Wat hebben we gedaan?	10
1.5 Dit KennisMagazine	11
2. HET PERSPECTIEF VAN JONGEREN	12
2.1 Een duik in de theorie over 12plussers en de ontwikkeling van financiële weerbaarheid	13
2.2 Geld, omgaan met geld en de beleving daarvan; hoe staan 12plussers ervoor?	16
2.3 Wat en wie is volgens 12plussers nodig om te leren omgaan met geld?	19
2.4 Leren van financiële krapte thuis	22
2.5 Aanknopingspunten voor de praktijk	23
3. HET PERSPECTIEF VAN PROFESSIONALS	26
3.1 Een duik in de theorie over professionele ondersteuning van jongeren bij financiële problemen	27
3.2 Professionals over de intergenerationele overdracht van armoede	28
3.3 Aanknopingspunten voor de praktijk	32
4. HET PERSPECTIEF VAN OUDERS	40
4.1 Een duik in de theorie van financiële opvoeding	41
4.2 Wat we leren van ouders	42
4.3 Aanknopingspunten voor de praktijk	44

5.	DE STEM VAN JONGEREN	46
5.1	Een duik in de theorie van jongerenparticipatie in onderzoek	47
5.2	Wat we leerden over jongerenparticipatie	48
5.3	Jongerenparticipatie bij een vervolgonderzoek	52
6.	VERDER MET DE ONDERSTROOM	54
6.1	Aanknopingspunten samengevat	55
6.2	Wat vraagt aandacht?	56
BRONNEN		58

1.

INLEIDING

1.1 AANLEIDING VOOR DEZE VERKENNING

In 2019 ontwikkelden onderzoekers van de HAN, in samenwerking met ouders, kinderen en sociaal werkers het ZakgeldProject, waarbij kinderen (6-12 jaar) uit financieel minder draagkrachtige gezinnen onvoorwaardelijk zakgeld krijgen. Kinderen worden daarbij samen met hun ouders gecoacht bij het versterken van financiële competenties. De resultaten laten zien dat kinderen die deelnemen aan het project meer beeld krijgen bij de waarde van geld en bewuster met geld om gaan. In het gezin wordt vaker op een positieve manier over geld gepraat en ouders voelen zich na afloop zekerder bij het financieel opvoeden van hun kind(eren) (Lakerveld et al., 2024).

Deelnemende ouders en betrokken professionals uitten de wens om een project zoals het Zakgeldproject te ontwikkelen voor 12plussers. Op basis van diverse gesprekken met partners in het veld en de ervaring uit het Zakgeldproject, voerden onderzoeksbureau Gelijkschap en onderzoekers van de Werkplaats Sociaal Domein Arnhem en Nijmegen naar aanleiding van deze wens een verkenning uit. Dat kon dankzij de financiële ondersteuning van Sam& voor alle kinderen en het Rabo Coöperatief Stimuleringsfonds.

Deze verkenning heeft als doel bij te dragen aan kennis over het doorbreken of verminderen van intergenerationele overdracht van armoede. Met intergenerationele overdracht van armoede - hierna ook wel aangeduid als generatiearmoede - wordt bedoeld: de krapte of schaarste in financiële middelen, financiële kennis en/of vaardigheden en de gevolgen daarvan, die van de ene generatie (ouders) op de volgende (kinderen) wordt

overgedragen. In deze verkenning richten we ons op factoren binnen én buiten het gezin die (risico op) armoede in stand kunnen houden of juist kunnen verminderen.

In dit KennisMagazine komen een aantal termen regelmatig terug; onder *'financiële weerbaarheid'* verstaan we de benodigde kennis, vaardigheden en houding die helpen om financiële risico's te weerstaan én die helpen bij het kunnen pakken van kansen. *'Financiële socialisatie'* is het proces, gedurende het hele leven, waarbij mensen leren hoe ze met geld kunnen omgaan. Het omvat het aanleren van waarden, normen en gedragingen met betrekking tot geld. Onder *'minder financieel draagkrachtige gezinnen'* verstaan wij gezinnen die – kort of lang – financiële krapte en schaarste hebben ervaren. *'Zelfeffectiviteit'* is de vertaling van 'self-efficacy'; we bedoelen daarmee in dit magazine 'het geloof in eigen kunnen' en dan met name op financieel gebied (Bandura, 1978). De term *'peers'* verwijst naar leeftijdsgenoten. Wanneer we het woord *'gids'* gebruiken, bedoelen we: iemand die toegang geeft tot perspectieven en mogelijkheden die de ander niet kent vanuit de eigen omgeving. Iemand die de ander echt hoort en ziet vanuit gelijkwaardigheid en daarmee het geloof in eigen kunnen aanwakkert (Notten, 2023b). Overall waar ouders staat, kan ook 'opvoeders' gelezen worden.

1.2 WAT WILLEN WE WETEN?

Uit eerder onderzoek weten we dat financiële weerbaarheid kan bijdragen aan het verminderen van intergenerationele overdracht van armoede (zie bijvoorbeeld Lakerveld et al. (2024)). Maar concreet weten we nog niet voldoende om ouders, professionals en vrijwilligers houvast te bieden om bij te dragen aan financiële weerbaarheid van 12plussers uit financieel minder draagkrachtige gezinnen.

De opbrengst van deze verkenning leidt tot meer kennis over de volgende onderzoeksvragen:

- Wat is volgens 12plussers uit financieel minder draagkrachtige gezinnen nodig om financieel weerbaar te zijn?
- In hoeverre draagt onvoorwaardelijk (zak)geld als leermiddel bij aan financiële weerbaarheid?
- Wie zien 12plussers hierbij als gidsen en in hoeverre dragen deze gidsen bij aan financiële socialisatie?
- Wat hebben ouders uit financieel minder draagkrachtige gezinnen nodig om bij te kunnen dragen aan de financiële weerbaarheid van hun 12plussers?

- Wat hebben vrijwilligers en professionals nodig om bij te kunnen dragen aan financiële weerbaarheid van 12plussers?

Bij het beantwoorden van de onderzoeksvragen was een belangrijk aandachtspunt hoe jongeren betrokken kunnen worden, zowel bij deze verkenning als bij vervolgonderzoek.

1.3 DE RELEVANTIE VAN DEZE VERKENNING

In Nederland groeit 1 op de 15 kinderen op in armoede (Nederlands Jeugdinstituut [Nji], 2023), dit heeft gevolgen voor de ontwikkeling en kansen van deze kinderen op allerlei gebieden. Wanneer kinderen opgroeien in armoede of financiële krapte hebben zij bijvoorbeeld vaak ook minder onderwijskansen, een minder goede gezondheid en hebben zij als volwassenen ook vaker een laag inkomen (Kansenkaart, z.d.; Notten, 2022). De verwachting is dat het aantal kinderen in armoede, zonder aanvullend beleid, de komende jaren opnieuw zal toenemen (Centraal Planbureau [CPB], 2023).

Kinderen die opgroeien in gezinnen met armoede of financiële krapte hebben vaak minder toegang tot hulpbronnen die hen kunnen ondersteunen bij het waarmaken van hun dromen, zeker wanneer het gaat om de financiële middelen die hiervoor nodig zijn (Lareau, 2003). Deze thuisomgevingen zijn ook minder goed in staat om eventuele financiële tekorten op te vangen (Wang & Xiao, 2009).

Het is met name in de overgang van de basisschool naar de middelbare school, dus bij de transitie van kind naar jongere, dat het verschil tussen financiële mogelijkheden en financiële wensen onder druk komt te staan. Dat geldt juist voor deze groep die, wettelijk gezien, beperkte mogelijkheden heeft om zelf geld te verdienen. Tegelijkertijd kom in deze periode risicogedrag op allerlei gebieden vaker voor en doen jongeren meer zelfstandige uitgaven (Wijzer in geldzaken, 2014; Centrum voor budgetadvies en budgetonderzoek [CEBUD], (2014)). Dit is ook een periode dat de invloed van *peers* en groepsdruk groter wordt en ouders vaak meer op afstand komen te staan.

Voor kinderen die opgroeien in een omgeving waar de kansen niet voor het oprapen liggen, is het belangrijk dat zij een extra steuntje in de rug krijgen. We weten dat *gidsen* hierin een grote rol spelen; iemand die de ander echt ziet en nieuwe perspectieven aanreikt (Lareau, 2015; Notten et al., 2023). We weten dat de nabijheid van een gids bijdraagt aan iemands zelfeffectiviteit oftewel 'geloof in eigen

kunnen' (Bandura, 1978; Notten et al., 2023a); een cruciale voorwaarde voor het vinden en nemen van een eigen pad, en daarmee een belangrijke stimulans voor de mate van weerbaarheid van een persoon. Als het gaat om 'geloof in eigen financieel kunnen' en 'financiële weerbaarheid', zijn er ook aanwijzingen dat oefenen met geld hierin een positieve rol kan spelen (Jansen et al., 2023; Amagir, 2020b).

1.4 WAT HEBBEN WE GEDAAN?

Wij verzamelden voor deze verkenning wetenschappelijke inzichten over wat werkt bij de ontwikkeling van financiële weerbaarheid van 12plussers uit financieel minder draagkrachtige gezinnen. We voerden (focus-) gesprekken met professionals als jeugd- en welzijnswerkers en een zakgeldexpert. Wij spraken jongeren in de leeftijd van 12-15 jaar uit Arnhem en Lingewaard en legden aan 39 van hen een vragenlijst voor. Daarnaast spraken wij twee ouders, zie tabel 1 voor een overzicht van de onderzoeksactiviteiten.

ONDERZOEKSACTIVITEIT	BEREIK
Toetsing door de ethische commissie	De ethische commissie van de HAN University of Applied Sciences heeft toestemming gegeven voor deze verkenning
Bureau-onderzoek	Engels- en Nederlandstalige bronnen tussen 2014-heden (beschikbaar als volledige tekst)
Ecogram en interviewcarroussel	39 leerlingen (Leerjaar 1 en 3 van het Montessori College Arnhem)
Focusgesprekken	12 jongerenwerkers (Lochem, Arnhem, Overbetuwe en Lingewaard) en een zakgeldexpert (landelijk)
Interview	2 ouders
Vragenlijst jongeren	39 leerlingen (Leerjaar 1 en 3 van het Montessori College Arnhem)
Membercheck	5 professionals (1 zakgeldexpert, 3 jongerenwerkers, 1 wijkmanager), 2 vrijwilligers (Stichting Leergeld Houten)

Tabel 1: Overzicht onderzoeksactiviteiten en respondenten (2024)

1.5 DIT KENNISMAGAZINE

In dit KennisMagazine bundelen wij de kennis die we opdeden in onze verkenning van factoren die bijdragen aan 'financiële weerbaarheid' van 12plussers uit financieel minder draagkrachtige gezinnen.

Na de inleiding in hoofdstuk 1, komt in hoofdstuk 2 het perspectief van jongeren aan bod. Zij gaven ons inzicht in hoe zij leren omgaan met geld en wie en wat ze daarbij nodig hebben. Wat we leerden van professionals die in hun werk te maken hebben met jongeren en hun financiën, beschrijven we in hoofdstuk 3. In hoofdstuk 4 hebben we aandacht voor de rol van ouders als financiële opvoeders. Hoofdstuk 5 geeft weer wat we leerden over het betrekken van jongeren bij onderzoek. Hoofdstuk 6 biedt, tot slot, een doorkijkje en aanknopingspunten voor een vervolg op deze verkenning.

2.

HET PERSPECTIEF VAN JONGEREN

Om zicht te krijgen op wie en wat nodig is om financieel weerbaar te zijn, vroegen we jongeren door middel van vragenlijsten en interviews naar hun kennis en ervaring. We vroegen jongeren uit verschillende soorten gezinnen ook om met een ecogram in kaart te brengen wie belangrijk zijn in het leren omgaan met geld. Onderdelen van de voorbereiding en de uitvoering van deze onderzoeksactiviteiten zijn met inbreng van een ervaringsdeskundig co-onderzoeker tot stand gekomen.

2.1 EEN DUIK IN DE THEORIE OVER 12PLUSERS EN DE ONTWIKKELING VAN FINANCIËLE WEERBAARHEID

De overgang van kind naar adolescentie is een cruciale periode in de ontwikkeling van jongeren. In deze leeftijdsfase (12-18 jaar) worden jongeren steeds zelfstandiger en nemen ze meer verantwoordelijkheid voor hun eigen leven. Een belangrijk aspect van deze ontwikkeling is de opbouw van zelfvertrouwen en het geloof in eigen kunnen (zelfeffectiviteit). Dit speelt een belangrijke rol in verschillende levensdomeinen, waaronder hun omgang met geld en financiën. We duiden dit ook wel als 'financiële zelfeffectiviteit'.

Financiële zelfeffectiviteit, ervaringsleren en financiële weerbaarheid

Jongeren met een grotere mate van financiële kennis, vaardigheden en zelfeffectiviteit hebben meer kans om financieel weerbaar te worden (Amagir et al., 2020; Hogeschool van Amsterdam [HvA], 2018; Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting [Nibud], 2022). Het geloof in hun eigen vermogen om goede financiële keuzes te maken, en de bijbehorende vaardigheden en kennis, stelt hen in staat om

stappen te ondernemen om hun financiële situatie te verbeteren, stabiel te houden en/of eventuele risico's te voorkomen. Aan de andere kant kunnen jongeren met een lage financiële zelfeffectiviteit meer kwetsbaar zijn voor financiële verleidingen. Dit maakt hen bijvoorbeeld vatbaarder voor financiële problemen op de lange termijn.

Uit onderzoek blijkt dat volwassenen die in hun kindertijd leerden met geld om te gaan makkelijker rondkomen, minder betalingsproblemen hebben, verantwoordelijker leengedrag vertonen en vaker sparen dan volwassenen die zeggen dat niet te hebben geleerd (Nibud, 2016). Kinderen die zakgeld krijgen gaan over het algemeen meer en bewuster om met geld dan kinderen die geen zakgeld krijgen (Groen et al., 2023). Een verklaring hiervoor is dat zakgeld de mogelijkheid biedt tot ervaringsleren; een vorm van leren die bijdraagt aan het opdoen van financiële kennis, financiële vaardigheden en financiële weerbaarheid (LeBaron-Black et al., 2023; Kolb, 1993; Amagir, 2020a). Ervaringsleren is belangrijk voor het ontwikkelen van vertrouwen in het eigen financiële kunnen en draagt bij aan gedragsverandering (Jungmann & Madern, 2016).

Financiële socialisatie

Financiële socialisatie is het proces waarbij mensen, gedurende hun hele leven, leren omgaan met geld, het belang van sparen ontdekken en leren hoe ze verstandige financiële keuzes maken. Binnen het gezin wordt vaak de basis gelegd: wanneer ouders open communiceren over geld en jongeren betrekken bij financiële keuzes, doen zij ervaring op met budgetteren, sparen en het maken van verstandige keuzes. Het ontvangen van zakgeld of het beheren van kleine uitgaven kan een eerste stap zijn naar financiële verantwoordelijkheid en inzicht in de waarde van geld (Amagir et al., 2020).

Naast de invloed van het gezin wordt het onderwijs gezien als belangrijke plek voor de financiële socialisatie. Financiële educatie, gericht op thema's als sparen, lenen en verstandig uitgaven doen, kan jongeren praktische handvatten geven om financieel bewuste keuzes te maken. Het aanbieden van interactieve programma's en lessen sluit aan bij de nieuwsgierigheid van jongeren en helpt hen financiële concepten direct toe te passen in hun eigen leven (HvA, 2018; Nibud, 2022).

Naast de invloed van het gezin en onderwijs spelen gidsen een belangrijke rol in dit proces. Gidsen kunnen jongeren ondersteunen bij het ontwikkelen van financiële vaardigheden, het maken van weloverwogen keuzes en het vergroten van hun zelfvertrouwen in eigen financieel kunnen (Notten, 2021a).

Door jongeren te begeleiden en te inspireren, dragen gidsen bij aan het versterken van hun financiële toekomstperspectieven.

KADER 1: DE ONTWIKKELING VAN EEN VRAGENLIJST OVER OMGAAN MET GELD

Om naast gesprekken met jongeren ook meer meetbare informatie te verzamelen én om in de toekomst meer jongeren te kunnen bevragen, ontwikkelden we een vragenlijst. Op basis van bestaande en gevalideerde vragen van bijvoorbeeld het Nibud en Geldwijzer, kwam er een nieuwe vragenlijst tot stand. Bijzonder aan deze vragenlijst is de combinatie van concrete vragen over geld en het omgaan met geld én de beleving daarvan. Belangrijk bij het samenstellen van de vragenlijst was de toegankelijkheid ervan voor de jongeren die we op deze manier graag willen horen. De vragenlijst is anoniem af te nemen. De jongeren mogen bij het invullen een alias gebruiken (en een aantal leerlingen doet dat met veel creativiteit).

De vragenlijst bestaat uit de volgende onderdelen:

- **Zakgeld en inkomsten** (7 vragen) | Hoeveel geld krijgen jongeren van hun ouders of via bijbaantjes? En hebben ze een spaarrekening? (Groen & Houtsma, 2020; Wijzer in geldzaken, 2017)
- **Financiële vaardigheden** (5 vragen) | Kunnen ze sparen als ze dat willen? En wat doen ze als er onverwacht een rekening komt? (Groen & Houtsma, 2020; Wijzer in geldzaken, 2017)
- **Financiële zelfeffectiviteit** (1 vraag) | Voelen jongeren zich zeker over hun financiële beslissingen en het omgaan met geld? (Amagir et al., 2020)
- **Sociaal economische status** (1 vraag) | Hoe plaatsen jongeren zichzelf op de financiële ladder? (de jongerenversie van de **MacArthur Scale Subjective Social Status** (Goodman et al., 2001))

2.2 GELD, OMGAAN MET GELD EN DE BELEVING DAARVAN; HOE STAAN 12PLUSERS ERVOOR?

Hoe gaan 12plussers met geld om? Welke inkomsten hebben jongeren? Hoe goed zijn ze in sparen? Wat doen ze als hun geld op is? Hoe zeker voelen zij zich over het omgaan met geld? Met behulp van een vragenlijst (Kader 1) kregen we een kijkje in het denken, kunnen, doen en de portemonnee van 39 jongeren. Deze jongeren zijn leerling van het Arnhemse Montessori-onderwijs en komen uit 3-mavo (21 jongeren) en uit eerste jaar mavo/havo (18 jongeren). De leeftijd varieerde tussen de 12 en 16 jaar.

Hoe komen jongeren aan hun geld?

Zakgeld, kleedgeld en bijbaantjes zijn de belangrijkste manieren waarop jongeren aan geld komen. Ongeveer een kwart van de jongeren krijgt (soms) geen zak- of kleedgeld; dat heeft wisselende redenen, bijvoorbeeld dat ouders 'het vergeten te geven of omdat ze boos zijn', maar nooit omdat ouders er geen geld voor hebben. 15 jongeren hebben een baantje, zij zijn op één 13-jarige na, 15 of 16 jaar oud. Bijna alle deelnemende jongeren hebben een betaal- en spaarrekening waar zij hun geld kunnen onderbrengen.

Hoe gaan jongeren om met hun geld?

Veel jongeren denken dat ze goed kunnen sparen, een klein deel geeft aan dat onverwachte kosten hen soms dwingen om geld te lenen. Bijna alle jongeren weten een oplossing te bedenken als ze een probleem hebben met geld. 7 jongeren maken zich weleens zorgen of ze wel genoeg geld hebben.

Meer dan de helft van de jongeren bepaalt altijd zelf waaraan zij hun geld uitgeven. Ongeveer driekwart van de jongeren zegt zich aan de afspraken te houden die ze met hun ouders hebben gemaakt over geld uitgeven. Als het geld op is, kunnen 14 jongeren bij hun ouders om meer geld vragen. Of jongeren vinden dat ze zich aan hun eigen financiële voornemens houden is gelijk verdeeld: de helft geeft geen geld uit als ze zich dat hebben voorgenomen, de andere helft houdt zich niet aan het eigen voornemen.

Wat is volgens jongeren de sociaal economische status van hun gezin?

We willen met deze verkenning zicht krijgen op 'wie en wat' jongeren uit gezinnen met minder geld, oftewel financieel minder draagkrachtige gezinnen, nodig hebben om financieel weerbaar te zijn. Maar hoe meet je dat nou, de mate van financiële draagkracht in een gezin? We kozen voor een

smalle opvatting van dit containerbegrip; de eigen inschatting van de sociaal economische positie van het gezin. We besloten hiervoor een gevalideerde vraag (Goodman et al., 2001) uit het Engels te vertalen en te integreren in de vragenlijst. Bij de instructie staat duidelijk dat de vraag overgeslagen mag worden; 5 jongeren hebben deze vraag niet ingevuld. Gemiddeld scoren de jongeren hun gezin een 6.2 op een ladder van 1 tot 10; 4 is de laagste score en 10 de hoogste. De meest gekozen score (traprede) is 6. In vergelijking met de score (7.2) die Goodman en collega's (2001) vonden bij een grote groep Amerikaanse adolescenten lijkt 6.2 aan de lage kant. Het vraagt aanvullend onderzoek en extra verdieping om dit juist te interpreteren.

De eerste indruk van de ingevulde lijsten sluit aan bij de verdeling in de Nederlandse samenleving; de grootste groep scoort in het midden, een paar jongeren iets daarbuiten en één aan het uiterste einde. Intuïtief voelen jongeren haarfijn aan waar ze hun gezin moeten positioneren op de sociale economische ladder. Het leidt tijdens de onderzoeksactiviteit ook tot geanimeerde gesprekken tussen de jongeren.

**Want wij hebben geld hoor, we zijn niet arm,
maar we zijn ook geen miljonairs, dus waar
moeten we dan staan?
(Jongere, Montessori Arnhem)**

Één jongere leert ons dat het invullen echt wat denkwerk kost. Deze jongere plaatst namelijk twee kruisjes; één op trede 7 voor 'mama' en één op trede 5 voor 'papa'. De interpretatie van de uitkomsten moet dus met voorzichtigheid worden gedaan, omdat jongeren bijvoorbeeld niet alleen verschillen aangegeven tussen gezinnen, maar ook binnen gezinnen.

In hoeverre geloven jongeren in hun eigen financiële kunnen en zijn er verschillen tussen jongeren?

Zoals gezegd is het opbouwen van geloof in eigen financieel kunnen een belangrijk aspect van het ontwikkelen van financiële weerbaarheid. Van de 39 jongeren die de vragenlijst invulden, gaven 4 zichzelf een onvoldoende (score gelijk of lager dan 5 op een schaal van 1-10) als het gaat om hun geloof in het eigen financiële kunnen. 33 gaven zichzelf een voldoende (6 of hoger), 2 jongeren gaven geen antwoord op deze vraag.

We hebben gekeken of er op dit punt verschillen zijn tussen leeftijdsgroepen, tussen jongens en meisjes en tussen jongeren die zichzelf op een hogere of lagere sociaal economische positie plaatsen. De groep van in totaal 39 leerlingen is relatief klein voor toetsing; bij vergelijking van de scores voor geloof in eigen financieel kunnen lijken de verschillen tussen groepen niet sterk uiteen te lopen. Op grond van de informatie die we nu hebben kunnen we geen eenduidige en 'harde' conclusies trekken. Voorzichtigheid met het interpreteren is nodig, omdat er bijvoorbeeld mogelijk sprake is van sociaal wenselijk antwoorden vanwege de afname van de vragenlijst in de klas. Want hoewel de jongeren de vragenlijst individueel en anoniem konden invullen, gaf het veel stof tot onderling gesprek. Dit vraagt om verdiepende gesprekken met jongeren en het testen van de vragenlijst in meerdere omgevingen.

Op basis van een beschrijvende vergelijking zien we het volgende:

- Op de schaal voor 'geloof in eigen financieel kunnen' (i.e., Financial Self-Efficacy Scale (FSES)) scoorden de 12plussers gemiddeld 7.6 op een schaal van 1 tot 10. Waarbij de laagste score een 4 was en de hoogste score een 10. Hierbij lijken de resultaten te suggereren dat hoe ouder jongeren zijn, hoe hoger zij hun geloof in eigen financieel scoren.
- Meiden scoren gemiddeld 7.4, jongens scoren gemiddeld 8.0 op de schaal van 1 tot 10; deze scores lopen uiteen en bieden een relevant perspectief voor vervolgonderzoek.
- Heel voorzichtig leggen we een verband tussen sociaaleconomische positie en financiële zelfeffectiviteit. Jongeren die de sociaal economische positie van hun gezin een 4 of een 5 geven (dat zijn er vijf) scoren zichzelf een 6 op financiële zelfeffectiviteit. Voor jongeren die vinden dat hun gezin in de sociaal economische middengroep zit (26 jongeren) komt een gemiddelde van 7.8 naar voren en de jongeren die zich rekenen tot de meest geprivilegieerde gezinnen (3 jongeren) scoren gemiddeld een 8.6.

Deze bevindingen zijn zoals al aangegeven niet statistisch significant, maar geven wel aanleiding voor verdere verdieping in vervolgonderzoek.

2.3 WAT EN WIE IS VOLGENS 12PLUSSERS NODIG OM TE LEREN OMGAAN MET GELD?

Wat is nodig?

Tijdens ons onderzoek interviewden jongeren elkaar over wat zij, in het algemeen, nodig hebben om goed om te leren gaan met geld. Hierna vatten we samen wat jongeren het meeste noemden:

'Mijn verstand'

Jongeren geven aan dat ze 'hun verstand' nodig hebben in het omgaan met geld. Ze benoemen het belang van nadenken voordat ze iets kopen, bewust geld uitgeven en goed opletten, bijvoorbeeld door prijzen te vergelijken.

Geld

Jongeren geven aan dat het hebben van geld, zoals zakgeld, belangrijk is om beter met geld te leren omgaan. Zakgeld geeft hen de mogelijkheid om te oefenen met uitgaven, sparen en keuzes maken. Voor het sparen gaven een paar leerlingen aan dat ze een spaarpot hebben, soms zelfs een 'ouderwets' spaarvarken.

Bankrekening en limiet

Jongeren geven aan dat een bankrekening en/of spaarrekening, soms met toezicht van ouders, hen helpt om geld beter te beheren. Het instellen van een limiet op hoeveel ze mogen uitgeven, kan volgens de jongeren helpen om niet alles in een keer uit te geven.

Kans om te leren en leren van fouten

Jongeren geven aan dat winkels en spullen verleidelijk kunnen zijn, maar dat het belangrijk is om niet nutteloos geld uit te geven. Besparen en letten op wat echt nodig is, helpt hierbij. Jongeren noemen dat het helpt om 5 minuten na te denken voordat ze iets kopen. Ze vinden het belangrijk om zichzelf af te vragen: "Heb ik dit echt nodig?" en leren omgaan met regels zoals "op = op" om onnodige aankopen te voorkomen. Ze vinden ook dat leren van fouten een belangrijk onderdeel is: door zelf keuzes te maken en soms een fout te maken, leren ze beter omgaan met geld in de toekomst.

Les en 'eerste hulp bij geld uitgeven'

Les op school wordt genoemd als manier om te leren over omgaan met geld. Daarnaast willen jongeren hulp bij grote uitgaven en het voorkomen van impulsaankopen.

Geldgidsen; wie helpt 12plussers op weg?

Om beter te begrijpen wie van invloed is op hoe jongeren omgaan met geld, vroegen (co-) onderzoekers, waarvan één met ervaringsdeskundigheid, aan 39 leerlingen van het Arnhemse Montessori om een financieel ecogram te maken. De leerlingen kregen de opdracht om in kaart te brengen wie jongeren, in het algemeen, nodig hebben om goed met geld om te leren gaan. Hierna beschrijven we welke personen en instanties, volgens jongeren, een rol spelen in het leren omgaan met geld.

Uit de ecogrammen kwam naar voren dat de jongeren in ons onderzoek vooral van ouders leren om te gaan met geld, dit wordt gevolgd door familie en leeftijdsgenoten. Ook school en banken worden vaak genoemd vanwege hun tips en informatie over geldzaken. Opvallend is dat de mavo-3 leerlingen ook hun 'baas' noemen; het is onduidelijk of deze jongeren hun baas zien als financiële 'bron' of als een persoon waarvan ze leren omgaan met geld. In 2022 spraken studentonderzoekers van de HAN met jongeren uit Zetten en Presikhaaf over soortgelijke thema's (Kader 2). Opvallend is dat deze jongeren aanzienlijk minder positief zijn over de rol van ouders bij het om leren gaan met geld. Er zijn verschillende verklaringen denkbaar voor dit verschil, bijvoorbeeld de omgeving waaruit de jongeren afkomstig zijn, de manier waarop de vragen zijn gesteld, de aanwezigheid van een ervaringsdeskundige of de omstandigheden waarin het gesprek plaatsvond.

Naast ouders noemden jongeren ook invloeden vanuit reclame (bijvoorbeeld "geld lenen kost geld") en social media, waar ze beroemdheden volgen die self-made rijk zijn geworden. Dit laat zien dat financieel gedrag van jongeren ook beïnvloed wordt buiten het ouderlijk gezin; in de directe omgeving, en ook door bredere maatschappelijke invloeden en trends.

KADER 2: STUDENTONDERZOEK IN ZETTEN EN PRESIKHAAF

Wat vinden jongeren zelf dat ze nodig hebben om financieel weerbaar te zijn en wat vinden ze van een Zakgeldproject om daarbij te ondersteunen? Studentonderzoekers Jesse Portengen en Josien van Manen **onderzochten** dat in opdracht van de Werkplaats Sociaal Domein Arnhem en Nijmegen

In 2022 spraken zij tachtig 12-15-jarigen (vmbo, mavo en havo) van het Hendrik Pierson College (HPC) in het Betuwse Zetten en van Leerpark Arnhem in de Arnhemse wijk Presikhaaf.

Onderzoeksactiviteit	Bereik
1. Posteropdracht	80 leerlingen HPC Zetten en Leerpark Arnhem
2. Interviews	20 leerlingen HPC Zetten (15) en Leerpark Arnhem (5)

Uit de gesprekken, interviews, brainwritingsessies en een posteropdracht maken de studentonderzoekers op dat de meeste van deze jongeren meer willen leren over omgaan met geld. De leerwens zit verscholen in twee toekomstgerichte wensen:

- leren hoe je snel veel geld verdient;
- financiële krapte voorkomen.

Volgens deze jongeren past een interventie die kort is, die ingebed is in het onderwijs, voorziet in inspirerende voorbeelden, past bij het dagelijks leven van jongeren, ver weg blijft van ouders en liefst de weg wijst naar snel geld. Jongeren, vooral jongens, uit dit onderzoek hebben belangstelling voor investeren in crypto. Influencers dragen bij deze onderzoeksgroep bij aan de behoefte snel rijk te worden met relatief weinig inspanning.

Tips van onderzochte jongeren samengevat

- Programmeer het leren tijdens schooltijd
- Maak online leeraanbod aantrekkelijk voor de doelgroep, let op intonatie en design
- Houd het kort
- Bied herkenbare, relevante situaties aan
- Sluit aan bij de doelgroep: heb aandacht voor investeren en financiële risico's
- Geef ruimte aan gastsprekers met persoonlijke verhalen

**Wat ik nog wil leren over geld?
Hoe kan je makkelijk veel geld verdienen?
Of hoe word ik een influencer. Ik wil namelijk
zelf ook die make-up en spullen krijgen.**

(Jongere Hendrik Pierson college)

2.4 LEREN VAN FINANCIËLE KRAPTE THUIS

Financiële kennis, vaardigheden en geloof in het eigen financiële kunnen zijn noodzakelijk om 'gezonde' financiële keuzes te kunnen maken (Vijlbrief & Van Mourik, 2020). Dat geldt zowel voor volwassenen als voor jongeren. Maar dit pakket aan competenties haal je niet kant en klaar van het internet. Daarvoor is het volgens de jongeren die wij spraken nodig dat zij concreet toepasbare kennis over geld kunnen opdoen, zij vinden voorbeelden (rolmodellen) van financieel competent handelen belangrijk, evenals het kunnen oefenen met geld en fouten kunnen maken.

In 2022 spraken studentonderzoekers Jesse Portengen en Josien van Manen met twintig veertien- en vijftienjarigen over het leren omgaan met geld. Drie van hen vertelden dat ze ervaring hebben met financiële krapte thuis. Wat opvalt is dat juist deze jongeren zeggen heel bewust met geld om te gaan. In paragraaf 3.2 en 4.2 komen we hier vanuit het perspectief van professionals en ouders op terug.

Mijn moeder heeft veel problemen gehad rondom geld en is daar uitgekomen. De gesprekken die wij over geldzaken hebben gehad, hebben mij veel geleerd. Bijvoorbeeld dat je zuinig moet zijn op je geld, moet sparen en moet zorgen voor goed overzicht in je bankzaken enzo. (Jongere met ervaring in financiële krapte).

2.5 AANKNOPINGSPUNTEN VOOR DE PRAKTIJK

De bestudeerde literatuur, de ecogrammen, de opbrengsten van de vragenlijsten en peer-to-peer interviews bieden waardevolle handvatten voor het versterken van financiële weerbaarheid voor professionals en vrijwilligers die met jongeren werken. Hieronder volgt een samenvatting van de inzichten.

Financiële educatie en praktische vaardigheden

De jongeren uit de regio Arnhem-Nijmegen geven zelf aan dat school voor hen een belangrijke plek is als het gaat om te leren omgaan met geld. Zij vinden het huidige aanbod niet toereikend. Hier ligt een belangrijke kans. Financiële educatie zou een vast en nadrukkelijk onderdeel kunnen zijn van het curriculum. Scholen kunnen financiële educatie integreren in hun onderwijsaanbod, waarbij niet alleen theoretische kennis, maar ook praktische vaardigheden worden onderwezen. Jongeren hebben bijvoorbeeld belangstelling om te leren hoe ze in hun dagelijks leven geld kunnen beheren, zoals budgetteren.

Jongeren van deze leeftijd willen graag meer leren over onderwerpen die relevant zijn voor hun toekomst, zoals investeren in crypto, budgetteren, sparen en het vermijden van schulden. Ze zijn vooral geïnteresseerd in vaardigheden die ze nu of in de nabije toekomst kunnen toepassen. Dat gaat dus verder dan de basiskennis over geld.

Gidsen en rolmodellen ('Influencers')

Jongeren worden geïnspireerd door gidsen en rolmodellen uit diverse omgevingen. Allereerst vertellen de resultaten dat ouders een cruciale rol spelen in de financiële socialisatie. Dit benadrukt het belang van de rol van ouders bij het leren omgaan met geld en de financiële weerbaarheid van jongeren. Daarnaast noemen de jongeren nog meer mogelijke gidsen en rolmodellen; ook door 'influencers' leren ze omgaan met geld:

Ik leer omgaan met geld van mijn zus en van Mark Zuckerberg.

Dit betekent bijvoorbeeld ook dat gastsprekers en 'influencers' uit de financiële sector kunnen helpen om financiële educatie voor jongeren levendiger en relevanter te maken.

'Influencers' dragen bij deze onderzoeksgroep ook bij aan het aantrekkelijke perspectief dat je snel rijk kunt worden met relatief weinig inspanning. Daarom is het belangrijk dat volwassenen tijdens gesprekken over geld bewust doorvragen naar wie de jongere precies helpt en beïnvloedt. Door deze invloeden samen met de jongeren in kaart te brengen en hen te bevragen en uit te dagen met kennis, kan er gericht gewerkt worden aan financiële weerbaarheid.

Peer-to-peer

Daarnaast is het duidelijk dat jongeren graag praten over geld, vooral met leeftijdsgenoten. Dit biedt kansen voor het gebruik van peer-to-peer educatie (Lakerveld et al., 2024). Door jongeren met elkaar in gesprek te laten gaan over hun ervaringen met zakgeld, bijbaantjes en sparen, kunnen zij veel van elkaar leren. Professionals kunnen deze natuurlijke nieuwsgierigheid benutten door groepsactiviteiten te organiseren waarin jongeren hun ervaringen kunnen delen en kunnen reflecteren op die ervaringen.

3. HET PERSPECTIEF VAN PROFESSIONALS

Professionals zoals jongerenwerkers en welzijnsmedewerkers spelen een cruciale rol in het versterken van de financiële weerbaarheid van jongeren. Door hun directe betrokkenheid hebben zij waardevolle inzichten in de uitdagingen en kansen rondom financiële opvoeding en socialisatie. In dit hoofdstuk delen we de belangrijkste inzichten uit interviews met twaalf professionals en een zakgeldexpert, en presenteren wij de belangrijkste inzichten.

3.1 EEN DUIK IN DE THEORIE OVER PROFESSIONELE ONDERSTEUNING VAN JONGEREN BIJ FINANCIËLE PROBLEMEN

Jongerenwerkers richten zich vooral op het bevorderen van de ontwikkeling van het sociaal functioneren van jongeren. Denk aan aspecten van identiteitsvorming, het leren van levensvaardigheden en maatschappelijke participatie nu en later als volwassene (Flierman, 2022; Metz, 2020). Het jongerenwerk richt zich vooral op jongeren die opgroeien in kwetsbare situaties (Metz, 2020) en heeft een pedagogische opdracht, namelijk het bijdragen aan het opvoeden en vormen van jongeren. De kracht van jongerenwerkers is dat ze vaak een langdurige relatie met jongeren opbouwen. Ze hebben oog voor het creëren van een setting waar jongeren even op adem kunnen komen, zowel in gesprekken als in de fysieke ruimtes (De Waard, 2024). In het aangaan van relaties en communicatief handelen stemmen ze af op de jongeren.

Het ondersteunen van jongeren bij financiële problemen is niet altijd gemakkelijk voor jongerenwerkers. De geldstress wordt door jongeren vaak ervaren als hun eigen verantwoordelijkheid (Smith, 2023). Voor hen weegt het taboe op deze problemen zwaar. Het delen van financiële zorgen is dan ook een gevoelig onderwerp

Voor jongerenwerkers is het belangrijk dat zij weet hebben van zaken die van belang zijn voor jongeren bij het aanklaarten van hun geldstress. Het aansluiten bij jongeren vraagt van jongerenwerkers niet alleen een oordeelloze en empathische houding, maar ook de vaardigheid om in te spelen op de specifieke leefwereld en behoeften van jongeren. Flierman (2022) benadrukt dat kennis van de (sub-) culturen en ongeschreven regels waarin jongeren zich bewegen essentieel is voor het opbouwen van vertrouwen. Dit betekent dat jongerenwerkers hun communicatie en aanpak moeten afstemmen op de jongeren, rekening houdend met hun diversiteit en achtergrond. Bovendien blijkt uit onderzoek van Hogeschool Inholland (2022) dat jongeren zich begrepen en geholpen voelen wanneer zij praktische ondersteuning krijgen en er sprake is van een veilige en vertrouwelijke setting. Het creëren van een dergelijke setting, waarin jongeren open kunnen zijn zonder angst voor oordeel of stigma, is een belangrijke voorwaarde voor het bespreekbaar maken van gevoelige onderwerpen zoals geldstress. Daarmee ligt de kracht van jongerenwerkers in het balanceren tussen betrokkenheid en professionaliteit, zodat zij niet alleen aansluiten bij de leefwereld van de jongere, maar ook daadwerkelijk ondersteuning kunnen bieden (Flierman, 2022; Metz, 2020; Smith, 2023).

3.2 PROFESSIONALS OVER DE INTERGENERATIONELE OVERDRACHT VAN ARMOEDE

In onze verkenning spraken we twaalf jongerenwerkers en andere welzijnsprofessionals uit Arnhem, Overbetuwe, Lingewaard en Lochem. We raadpleegden ook Annelou van Noort (Zakgeldexpert).

Een belangrijke vraag was hoe professionals de overdracht van armoede van generatie op generatie tegenkomen in hun werk. Het beeld dat naar voren komt, is duidelijk: jongeren nemen vaak het gedrag en de keuzes van hun ouders over. Gebrek aan financiële opvoeding en kennisoverdracht zorgt ervoor dat jongeren dezelfde financiële valkuilen kunnen tegenkomen. Ouders met financiële problemen hebben vaak simpelweg geen ruimte om hun kinderen hierin te begeleiden. Toch zijn er uitzonderingen: sommige jongeren uit financieel minder draagkrachtige gezinnen kiezen er bewust voor om het anders te doen dan hun ouders. Of leren dusdanig van de situatie van hun ouders dat de geschiedenis zich niet herhaalt.

Ook in het studentonderzoek uit 2022 (Portengen & Van Manen, kader 2) en door de ervaringen van

Stichting Leergeld Houten (kader 3) viel op dat juist jongeren uit financieel minder draagkrachtige gezinnen de meest realistische ideeën lijken te hebben over geld.

We zien regelmatig bij gezinnen die de financiële eindjes met moeite aan elkaar kunnen knopen dat er juist zeer bewust met geld wordt omgegaan. (Vrijwilliger, Stichting Leergeld Houten)

Dit beeld toetsten we tijdens deze verkenning bij de professionals die we spraken, zij zijn daarin wat terughoudender. Jongerenwerkers zien wel dat kinderen en jongeren die opgroeien met financiële schaarste vanuit thuis (bewust en onbewust) weten dat geld er echt toe doet. Vaak doen zij belangrijke vaardigheden op om op de korte termijn geld te verdienen of te besparen. Zoals een jongerenwerker vertelt over zijn ervaring met kinderen en jongeren die thuis te maken hebben met financiële krapte:

Het is normaal dat iedereen er een handeltje naast heeft. Het niet meer iets vreemds. Het is ook om te overleven. Dat is soms om leuke dingen te kopen, het is ook wel noodzaak, denk ik. (Jongerenwerker, Lingewaard)

KADER 3: HET L€ERGELDPROJECT VAN STICHTING LEERGELD HOUTEN

Stichting Leergeld helpt kinderen uit gezinnen met een laag inkomen door het bieden van financiële ondersteuning voor activiteiten en middelen die essentieel zijn voor hun ontwikkeling. Het doel is om sociale uitsluiting te voorkomen en gelijke kansen te creëren voor alle kinderen.

Stichting Leergeld Houten startte het L€€Rgeldproject; een pilot voor jongeren van 12 tot 17 jaar gericht op het versterken van financiële zelfredzaamheid van jongeren uit gezinnen rond de armoedegrens. Voor deze verkenning maakten we dankbaar gebruik van de kennis die in Houten is opgedaan.

Gedurende zes maanden ontvingen 18 jongeren elke maand een bedrag van €20 (12-14 jaar) of €25 (15-17 jaar). De pilot gaf jongeren volledige vrijheid over hoe ze het geld besteedden, zonder sturing of verplichtingen. Vier Leergeld-intermediairs hielden persoonlijk contact met de jongeren door hen maandelijks het geld te overhandigen en gesprekken te voeren over hun bestedingen. Zij gebruikten daarbij informatieve video's en bijvoorbeeld de Nibud Geldtype-test [[Geldtypetest - Scholieren.nibud.nl](https://www.geldtypetest.nl)] om met de jongeren in gesprek te komen over geld.

INZICHTEN EN LEERPUNTEN UIT DE EVALUATIE VAN DE PILOT

Bewust met geld | De meeste jongeren uit de financieel kwetsbare gezinnen gaan bewust met geld om dan verwacht. Volgens de initiatiefnemers komt dat doordat ouders hen actief stimuleren om goed na te denken over het uitgeven en sparen van geld. Voor 5 van de 18 jongeren bleken extra financiële vaardigheden echt noodzakelijk.

Beperkt effect bij oudere jongeren | Voor jongeren van 15 tot 17 jaar bleek €25 per maand weinig impact te hebben. Zij hebben vaak al een bijbaan waarmee ze meer geld verdienen.

Culturele verschillen in financiële opvoeding | Voor sommige van de deelnemende gezinnen is het niet gebruikelijk wekelijks zakgeld te geven; in veel islamitische gezinnen ontvangen kinderen bijvoorbeeld geld bij gelegenheden, zoals het Suikerfeest.

“Zakgeld zoals dat in Nederland gegeven wordt is voor veel islamitische gezinnen geen issue. Daar krijgen kinderen geld als ze het nodig hebben voor een duidelijk doel én als het er is.” (Stichting Leergeld Houten, 2023)

Persoonlijk contact als succesfactor | Maandelijks huisbezoeken door intermediairs zorgden voor sterke betrokkenheid en waardevolle gesprekken. Naast de jongere schoof ook de rest van het gezin regelmatig spontaan aan. Het persoonlijke contact wordt als de succesfactor van de pilot gezien.

“Geld in combinatie met persoonlijke aandacht werkt heel goed. Zonder geld werd het te weinig concreet en zonder aandacht is de verwachting dat er weinig verandert.” (Intermediair van Stichting Leergeld Houten)

Bewuster uitgavepatroon | Jongeren en ouders van vijf deelnemende gezinnen gaven aan dat het project een bewuster uitgavepatroon stimuleerde. Jongeren gaven aan dat ze na de pilot in het algemeen meer prijsbewust waren en meer aandacht hadden voor sparen.

Van vertrouwen tot gesprek | Door het maandelijks contact groeide het vertrouwen tussen intermediairs, jongeren en gezinnen. Dit leidde tot gesprekken die eerder niet werden gevoerd. Ouders grepen de kans om tijdens de contactmomenten ook te vragen om ondersteuning bij praktische zaken, zoals het invullen van formulieren en het begrijpen van brieven.

3.3 AANKNOPINGSPUNTEN VOOR DE PRAKTIJK

We vroegen professionals ook wat nodig is om bij te kunnen dragen aan financiële weerbaarheid van jongeren die opgroeien in financieel minder draagkrachtige gezinnen. We spraken welke positieve en negatieve invloeden zij zien op de financiële socialisatie van jongeren. De inzichten uit deze interviews zijn gebundeld op de vijf meest genoemde thema's:

3. Aansluiten, werken aan vertrouwen en signaleren
4. Patronen helpen doorbreken
5. Vergroten van kennis en vaardigheden
6. Bestrijden ideaalbeelden van het 'snelle geld'
7. Ouders bewust maken en ondersteunen

1. Aansluiten, werken aan vertrouwen en signaleren

Voor jongeren is het niet vanzelfsprekend om open te zijn over financiële zorgen. Het opbouwen van vertrouwen is een langzaam proces, waarbij jongerenwerkers actief moeten aansluiten bij de leefwereld van jongeren. Jongerenwerkers noemen concrete voorbeelden als de juiste 'tone- of-voice' gebruiken en aansluiten met een bepaalde kledingstijl. Een jongerenwerker legt uit dat hij zijn kleding heel bewust kiest om het contact met de jongeren makkelijker te maken:

Dat hebben we met onze kleding ook dat we juist aansluiting proberen te vinden, want anders gaan ze je niet serieus nemen. Je moet nu aansluiten, je moet ze nu vangen (Jongerenwerker Arnhem)

Naast uiterlijke presentatie speelt kennis van de financiële uitdagingen en leefwereld van jongeren een cruciale rol. De geraadpleegde zakgeldexpert merkt op dat actuele kennis van die uitdagingen en

verleidingen van jongeren voorwaardelijk is wil je jongeren écht iets kunnen bieden. De zakgeldexpert geeft aan dat professionals naar geld kijken door de lens van hun eigen generatie en mindset. Dit gebeurt vaak onbewust. Om aan te sluiten bij jongeren, moeten ze begrijpen hoe geld en het leven vandaag voor deze generatie werkt.

Jongerenwerkers moeten ook de juiste jongeren in beeld hebben. In de gemeente Lingewaard en Overbetuwe is armoede niet altijd zichtbaar. Sommige jongerenwerkers geven aan dat financiële problemen hier minder aan de oppervlakte liggen, wat het signaleren lastiger maakt. Jongeren die opgroeien in een buurt waar anderen het schijnbaar financieel goed hebben, proberen hun situatie vaak te verbergen. Dit maakt het moeilijker om hen te bereiken en de juiste ondersteuning te bieden. Wanneer jongerenwerkers jongeren goed kennen en scherp op signalen letten, wordt soms zichtbaar dat een jongere het thuis financieel lastig heeft. Zij signaleren subtiele veranderingen in gedrag. Dit kan aanleiding zijn om door te vragen en meer te begrijpen over hun situatie. Een jongerenwerker vertelt over jongeren die door bijbaantjes moeten bijdragen aan het gezinsinkomen:

Ja, bijvoorbeeld jongens die stagelopen en niet bij een activiteit komen. Dan zeg ik: dat is toch niet de dag waar je stageloopt? 'Maar ja, nee, ik moet drie dagen werken voor Thuisbezorgd'. En dan zeg ik: 'waarom werk je zoveel? Waarvoor?' Maar zij moeten dus het huishoudgeld, zeg maar, daar zijn zij financier van. Dus ouders verdienen zelfs minder dan zij. Met hun bijbaantjes zijn ze bezig om dat helemaal overeind te houden. Zeg maar dat hele gezinssysteem. (Jongerenwerker Arnhem)

Daarnaast kan beleid en uitvoering in het algemeen ook beter aansluiten bij de jongeren. Jongerenwerkers benadrukken het belang van jongerenparticipatie. Het betrekken van jongeren bij projecten en beleidsvorming geeft hen eigenaarschap en stimuleert hun betrokkenheid.

Misschien door mooie projecten die ervoor zorgen dat de jongeren inzien dat ze het zelf in hun hand hebben en mogelijkheden hebben. En dat is vooral belangrijk: een stukje bewustwording, van waar sta ik in de samenleving en waar wil ik naartoe? Welke hobbels kan ik op de weg tegenkomen en wat zijn mijn mogelijkheden? (Jongerenwerker Overbetuwe).

Dit werkt alleen als jongeren in een vroeg stadium serieus worden meegenomen en hun inbreng daadwerkelijk impact heeft.

2. Patronen en overtuigingen helpen doorbreken

Jongerenwerkers zien dat het voor jongeren moeilijk is om los te komen van de patronen en overtuigingen die ze van hun omgeving meekrijgen. Impliciete en expliciete boodschappen van ouders of vrienden kunnen jongeren belemmeren om hun eigen weg te kiezen. Sommige jongeren slagen er echter in om het bewust anders te doen dan hun ouders, vaak door te leren van de financiële problemen die zij thuis hebben meegemaakt.

Om patronen te doorbreken, noemen jongerenwerkers het vergroten van kennis en zelfvertrouwen cruciaal. Projecten die jongeren bewust maken van hun positie en mogelijkheden in de samenleving, en die hen helpen obstakels te overwinnen, spelen hierin een belangrijke rol. Hiervoor is het nodig dat professionals, om deze groep jongeren heen, hun eigen aannames en overtuigingen over jongeren uit financieel minder draagkrachtige gezinnen verkennen, zo nodig opzij zetten en hun rol als gids oppakken. Door oog te hebben voor de financiële vaardigheden die er binnen gezinnen wél zijn, kunnen jongerenwerkers een opwaartse spiraal stimuleren. Een ander belangrijk punt is het versterken van zelfeffectiviteit: het geloof in eigen kunnen, en hiermee het zelfstandig kunnen en durven nemen van beslissingen. Jongerenwerkers hebben de kans om bij jongeren negatieve zelfbeelden te doorbreken en stereotyperingen die hun omgeving over hen heeft te ontregelen (Abdallah et al., 2024).

3. Vergroten van kennis en vaardigheden

Jongerenwerkers dragen vaak bij aan de financiële opvoeding. Dit komt sterker naar voren in situaties

waarbij ouders zelf niet de ruimte hebben om kinderen hierin te begeleiden. Een jongerenwerker verwoordt het treffend:

Als je als ouder op andere fronten de strijd aan moet gaan, dan schiet het stukje opvoeding er nog wel eens bij in. (Jongerenwerker, Overbetuwe).

De werkzaamheden van de jongerenwerker variëren van gesprekken over verantwoord omgaan met je budget tot meegaan naar instanties om zaken te regelen. Een jongerenwerker uit Arnhem geeft een voorbeeld van de praktische begeleiding die soms nodig is:

Dan zeggen ze ‘hé, ik heb 50 euro, ik moet boodschappen doen voor de hele week. Kun je mee, want ik weet niet wat ik allemaal moet kopen. (Jongerenwerker Arnhem).

In een enkel geval biedt de professional zelfs persoonlijk financiële ondersteuning zodat een jongere deel kan nemen aan een activiteit.

4. Bestrijden ideaalbeelden van het ‘snelle geld’

Professionals zien de grote risico’s van beïnvloeding door influencers en sociale media op jongeren. Influencers op platforms zoals TikTok schetsen vaak een ideaalbeeld rond het vergaren van rijkdom. De zakgeldexpert legt uit dat jongeren vanwege de belangstelling voor het grote geld, makkelijk doelwit worden van geldcriminaliteit. Ze vertelt hoe ingewikkeld het voor jongeren is te onderscheiden wat betrouwbare informatie is. Niet voor niets is ‘je op kunnen stellen als weerbare consument’ één van de financiële competenties die het Nibud (2023a) noemt. Daar is een rol weggelegd voor beleidsmakers en professionals. Zij moeten daarvoor minstens zelf de kennis hebben van de ingrijpende gevolgen van geldcriminaliteit voor jongeren.

Voor een brugklasser is het helemaal niet te overzien, want die denken heel vaak dat ze uit goede bedoelingen bijvoorbeeld even een pas uitlenen. Ze helpen die populaire jongen of dat populaire meisje en dan vinden ze mij misschien ook aardiger, hè? Ja, en ondertussen word je dus als 'geldezel' ingezet. (Zakgeldexpert)

De jongerenwerkers in Arnhem zien in hun praktijk dat geld verdienen niet altijd via de reguliere weg gaat. Jongeren verdienen meer en gemakkelijker geld door met de scooter de wijk door te rijden en vapes of messen te verkopen. Dit beeld is in Lingewaard en Overbetuwe minder prominent aanwezig, maar het komt ook daar voor.

Voor oudere jongeren lonkt veel geld verdienen in de vorm van het zelfstandig ondernemerschap. Jongerenwerkers maken zich zorgen of jongeren voldoende beseffen wat het zelfstandig ondernemerschap werkelijk inhoudt. Veel jongeren onderschatten de verantwoordelijkheid en de risico's die daarbij komen kijken.

Jongerenwerkers proberen een realistisch perspectief aan te bieden door de jongeren de juiste informatie te geven en door te vragen op de kennis die jongeren hebben. Volgens de professionals zijn het vooral positieve en financieel realistische rolmodellen die bij kunnen dragen aan het financieel zelfstandig worden. Ervaringsdeskundige jongeren worden door de professionals genoemd als belangrijk rolmodel.

Dus laat jongeren van 18 vertellen, hé joh, gast, Ik heb daar ook gezeten toen ik 13 was. Ik heb nu een schuld van € 30.000. Moet je niet willen. (Zakgeldexpert)

5. Ouders bewust maken en ondersteunen

Jongerenwerkers benadrukken het belang van preventief werken, waarbij ouders een centrale rol spelen. Door ouders te helpen bij het vinden van hun weg in financiële regelingen en hen bewust te maken van de invloed van hun gedrag op hun kinderen, kunnen veel problemen worden voorkomen. Volgens professionals is het essentieel om ouders handvatten te bieden waarmee ze hun kinderen kunnen ondersteunen in het leren omgaan met geld. Het vergroten van financiële kennis en vaardigheden bij ouders helpt niet alleen henzelf, maar stelt hen ook in staat een positief voorbeeld te zijn voor hun kinderen en hen te begeleiden naar financieel verantwoord gedrag.

Wat sociaal professionals nodig hebben

Sociale professionals onderstrepen dat samenwerking in het sociaal domein cruciaal is. Om jongeren van 12 tot 15 jaar én hun gezinnen effectief te ondersteunen en bij te dragen aan hun financiële weerbaarheid, is een integrale aanpak noodzakelijk. *“En doordat je samen optrekt probeer je op die manier ook een beetje samen om die familie heen te gaan staan, zeg maar, en zo tot oplossingen te komen.”* (Jongerenwerker, Lochem) Dit vraagt om samenwerking tussen sociale wijkteams, gezinscoaches, onderwijs en andere betrokken partijen, zoals politie.

We hebben samenwerking, ook met politie, waardoor we ook heel veel informatie uitwisselen. Zij vertellen ons bijvoorbeeld over welke jongerengroepen ze zich zorgen maken.

(Jongerenwerker, Arnhem)

In de ideale omstandigheden zouden de partijen gezamenlijk bepalen welke ondersteuning nodig is, wie wat oppakt en hoe doelen op elkaar aansluiten. Zo kunnen zij elkaar versterken, hun expertise optimaal benutten en maatwerk leveren dat aansluit bij de behoeften van jongeren en gezinnen. Dat de omstandigheden niet optimaal zijn om te kunnen samenwerken, hoorden we in Arnhem. Daar vertelden de jongerenwerkers dat de continuïteit van de ondersteuning van jongeren onder druk

staat. Zij noemen daarbij bijvoorbeeld de samenwerking met zzp'ers die 'in- en uitvliegen', maar zich niet langdurig verbinden aan de jongeren. In Arnhem en ook in Lingewaard wordt duidelijk dat onzekerheden binnen de organisaties uitdagingen opleveren:

We gaan waarschijnlijk op in een andere organisatie en welke dat gaat worden, is nog maar de vraag, en ook natuurlijk of dat het personeel gaat overnemen, et cetera, maar dat zien we dan wel.
(Professional, Lingewaard)

Een professional in Overbetuwe benadrukt de urgentie om niet alleen lokale samenwerking te versterken, maar ook op systeemniveau veranderingen door te voeren.

Zolang die systemen niet worden veranderd, blijven wij mensen krijgen met geldproblemen. Als dat niet verandert - en daarvoor is een hele wetswijziging nodig - dan blijven er mensen tegenaan lopen. (Professional, Overbetuwe)

Rekening houden met cultuur en achtergrond

Om bij te dragen aan een bestaanszekere toekomst van jongeren is het belangrijk om oog te hebben voor culturele verschillen die een rol spelen in hoe jongeren leren omgaan met geld. Elk gezin, cultuur en omgeving heeft eigen gewoontes en waarden als het gaat om financiële opvoeding. Deze verschillen kunnen voortkomen uit migratieachtergrond, maar ook uit specifieke contexten zoals kleine plattelandskernen of stedelijke gebieden. Sommige gezinnen leggen bijvoorbeeld de nadruk op zelfstandigheid en ondernemerschap, terwijl anderen meer de focus hebben op samen delen of sparen. Het is belangrijk om deze unieke contexten te herkennen, benutten en in te spelen op wat voor een gezin belangrijk is (Van Regenmortel, 2009). Dat vraagt om meer dan alleen aandacht voor iemands achtergrond; het gaat ook om begrip voor de verschillende waarden en gewoontes die jongeren meegekregen hebben (Van Regenmortel, 2009).

A close-up photograph of an open wooden box. Inside the box, there is a 5 Euro banknote, several coins, and some jewelry including a bracelet and a ring. The text '4. HET PERSPECTIEF VAN OUDERS' is overlaid on the left side of the image in white, bold, sans-serif font. The background is dark, making the contents of the box stand out.

4. HET PERSPECTIEF VAN OUDERS

Met deze verkenning willen wij zicht geven op wat nodig is om bij te kunnen dragen aan een bestaanszekere toekomst van jongeren uit financieel minder draagkrachtige gezinnen. Daarbij is het perspectief van ouders onmisbaar. Onze ambitie was om met meerdere ouders uit financieel minder draagkrachtige gezinnen in de regio Arnhem-Nijmegen te spreken. We slaagden erin met twee moeders in gesprek te gaan. Het is niet tijdig gelukt om meer ouders te betrekken. Omdat de gesprekken met de twee moeders betekenisvol waren, volgt hierna een kort hoofdstuk met de belangrijke inzichten vanuit de literatuur en het perspectief van twee ouders

4.1 EEN DUIK IN DE THEORIE VAN FINANCIËLE OPVOEDING

Ouders spelen een cruciale rol in de financiële opvoeding van kinderen tussen de 12 en 15 jaar. Tal van studies tonen aan dat ouders fungeren als primaire rolmodellen. Zij bepalen meestal de basis van hoe jongeren omgaan met geld. Praktische betrokkenheid of financiële opvoeding van ouders, zoals het geven van zakgeld of kledinggeld, biedt kinderen de kans om te leren budgetteren, prioriteiten te stellen en verantwoordelijkheid te nemen (Nibud, 2023b). Dit wordt versterkt door open communicatie over geldzaken, waarbij ouders niet alleen het belang van sparen benadrukken, maar hun kinderen ook inzicht geven in financiële verplichtingen zoals vaste lasten en onverwachte uitgaven (Van der Schors & Stierman, 2016; van Noort & Opraus, 2024).

Uit bestaand onderzoek blijkt ook dat voor ouders uit financieel minder draagkrachtige gezinnen de financiële opvoeding een complexe opgave kan zijn. Financiële stress binnen het gezin

kan de relatie tussen ouders en kinderen belasten, leiden tot een negatieve sfeer rondom geld en/of minder bewuste aandacht voor de financiële opvoeding van kinderen (Masarik & Conger, 2017; Mullainathan & Shafir, 2013). Bovendien speelt soms ook schaamte een rol: ouders durven niet altijd open te zijn over hun financiële situatie, wat gesprekken over geld bemoeilijkt (Visser et al., 2019a). Wanneer ouders zelf opgroeien in een financieel kwetsbare situatie, komen extra uitdagingen naar voren. Een gebrek aan financiële opvoeding in hun eigen jeugd maakt het soms moeilijk om de juiste lessen door te geven aan hun kinderen (Lakerveld et al., 2024).

Ondanks deze uitdagingen tonen ouders die te maken hebben met financiële krapte vaak een sterke wens om hun kinderen betere kansen te bieden dan zij zelf hebben gehad. Dit is bijvoorbeeld zichtbaar in hun inspanningen om financiële bewustwording te stimuleren (Amagir, 2020b, Driessens & Van Regenmortel, 2014). De vraag is wat ouders zelf essentieel vinden of wellicht nodig hebben om de financiële opvoeding aan de 12plussers in hun gezin vorm te geven.

4.2 WAT WE LEREN VAN OUDERS

Wij spraken twee ouders (moeders) voor wie financiële krapte een bekend gegeven is. Met beide ouders kwamen wij in contact via contactpersonen in het netwerk van de Werkplaats Sociaal Domein Arnhem en Nijmegen.

De ouders vertelden hoe zij, ondanks verschillende financiële uitdagingen en de gevolgen hiervan, hun kinderen leren omgaan met geld en hen voorbereiden op de toekomst. Ze benoemen een aantal aandachtspunten in de financiële opvoeding van kinderen voor zichzelf en voor andere ouders.

Aansluitend op de bestaande kennis rondom financiële socialisatie, geven ook deze ouders aan dat openheid en praten over geld belangrijk is. Dat het geven van zakgeld en afspraken maken nodig zijn om te kunnen oefenen. Ook stimuleren de ouders die wij spraken hun kinderen om te sparen voor grotere uitgaven en ze leren hun kinderen budgetteren en prioriteren. Een van de ouders stimuleert actief ondernemerschap door het kind kleine handel te laten drijven met zakgeld. Hierdoor leert het kind hoe de 'wereld werkt'. De beide ouders proberen een evenwicht te vinden door kinderen enerzijds ruimte en verantwoordelijkheid te geven over hun uitgaven en hen anderzijds te begeleiden en bij te sturen.

De ouders benoemen ook meer risicovolle invloeden van buitenaf, bijvoorbeeld de mogelijkheden voor onlinehandel en de invloed van sociale druk in vriendengroepen rondom het kopen en dragen van merkkleding.

Wat de ouders ook vertellen is dat zij er bewust voor kiezen om de financiële opvoeding anders aan te pakken dan de opvoeding die zij zelf hebben gehad. Waar zij zelf vroeger geen zakgeld kregen of weinig spraken over geld, proberen zij nu financiële vaardigheden en gesprekken te stimuleren. Kortom, beide ouders erkennen hun invloed en willen hun kinderen graag waardevolle lessen en inzichten meegeven om hen voor te bereiden op financiële verantwoordelijkheden.

De ouders noemen ook een aantal tips of aanbevelingen. Een ouder noemt als aandachtspunt voor andere ouders; wees je bewust van de rol en invloed die je hebt. Daarnaast zien ouders, net als de jongeren zelf, een rol voor scholen in het vergroten van financiële weerbaarheid van kinderen. Hierbij hoort volgens hen ook het leren van werknemersvaardigheden, die kinderen op termijn nodig hebben, als voorbereiding op hun werkende toekomst.

Tot slot vinden de geïnterviewde ouders het vergroten van kansen voor hun kinderen een belangrijk aandachtspunt. Armoede beperkt niet alleen financieel, maar belemmert volgens hen ook de mogelijkheid voor kinderen om volledig mee te doen en zich te ontwikkelen. De ouders proberen hun kinderen kansen te bieden die zij zelf misschien niet hebben gehad. Ze zien het ontwikkelen van veerkracht, zoals het leren omgaan met tegenslagen en grenzen bewaken, als essentieel.

Uiteindelijk gaat het bij mensen in zo'n omgeving als waarin wij leven over veerkracht, maar vooral over hoe leer ik goed voor mezelf zorgen en mijn grenzen bewaken, weet je wel. En ook dus ten opzichte van andere jongeren. (Ouder, Nijmegen)

Tegelijkertijd benadrukken zij dat zij zelf ondersteuning en ruimte nodig hebben om een stabiele

basis te bieden aan hun kinderen. Het vinden van hulp en ondersteuning, zowel voor henzelf als voor hun kinderen, wordt hiervoor als een belangrijke voorwaarde gezien. Sociaal werkers en andere professionals worden gezien als gidsen in de toegang tot kansen en ondersteuning die anders buiten bereik zouden blijven. Gidsen kennen de ingangen en weten welke deuren geopend moeten worden om mogelijkheden en ondersteuning toegankelijk te maken.

4.3 AANKNOPINGSPUNTEN VOOR DE PRAKTIJK

De ouders die wij spraken voor deze verkenning (h)erkennen dat financieel opvoeden een complexe opgave is wanneer er weinig geld beschikbaar is. Toch komen de ervaringen van deze twee ouders op een aantal punten niet of nauwelijks overeen met inzichten die wij vonden in bestaande literatuur:

- De ouders ervaren financiële stress. Dit leidt echter niet tot een negatieve sfeer rondom geld maar juist tot meer aandacht in de opvoeding voor financiële veerkracht en ondernemerschap;
- Ondanks de dagelijkse stress van financiële krapte besteden de ouders bewust aandacht aan de financiële opvoeding van hun kinderen;
- Ouders kunnen zich voorstellen dat schaamte een rol speelt en zien dat ook bij mensen in een soortgelijke situatie. Toch zijn deze ouders open over de financiële situatie en motiveren zij hun kinderen, en ook anderen, dat ook te doen;
- Ondanks het gebrek aan de financiële opvoeding in hun eigen jeugd, weten deze ouders de juiste kennis en vaardigheden door te geven aan hun kinderen.

Er zijn meerdere verklaringen te bedenken voor het verschil tussen de persoonlijke verhalen van de ouders en de theoretische inzichten. Beide ouders die wij spraken, zijn bijvoorbeeld hbo-geschoold en hebben een goede beheersing van de Nederlandse taal. Dit zijn hulpbronnen en vaardigheden die kunnen helpen bij het opvoeden onder stressvolle omstandigheden. Om de mogelijke verklaringen te funderen is verder onderzoek wenselijk.

5.

DE STEM VAN JONGEREN

Met deze verkenning wilden wij zicht krijgen op wat voor 12plussers uit financieel minder draagkrachtige gezinnen nodig is om financieel weerbaar te zijn én al doende wilden wij werkwijzen testen om hierover met jongeren in contact te komen. We hebben gedurende de verkenning waardevolle inzichten opgedaan, zowel inhoudelijk als over wat wel en niet werkt bij het betrekken van jongeren bij onderzoek.

5.1 EEN DUIK IN DE THEORIE VAN JONGERENPARTICIPATIE IN ONDERZOEK

Jongeren betrekken bij thema's die hen aangaan is waardevol om verschillende redenen; het kan bijdragen aan de persoonlijke ontwikkeling van jongeren (ontwikkelingsfunctie) en aan beleidsvorming (instrumentele functie) (Vandenbroucke, 2010). Abdallah en collega's (2024) tonen aan dat jongeren in benadeelde posities als 'changemaker' hun omgeving en de samenleving positief helpen veranderen door daarin met volwassenen en gevestigde instituties partners te worden. Zij stellen echter dat dat niet eenvoudig is, want: *"Volwassenen lijken niet in staat, of niet welwillend genoeg, om werkelijk aan te sluiten bij de behoeften en de beleving van kinderen en jongeren."* Bovendien voelen jongeren zich vaak onvoldoende aangesproken tot formele en traditionele vormen van participatie. Niet zelden ontbreekt het aan vertrouwen in volwassenen op machtsposities of weten zij niet hoe en dát zij invloed kunnen uitoefenen op besluiten die hen aangaan (Abdallah, et al., 2024; Portengen & Van Manen, 2022). Volwassenen missen dus kennis om weloverwogen en effectieve keuzes te maken bij het vormgeven van jongerenbeleid en -programma's. Dit vraagt, volgens Stetsenko (2019), vooraf om een expliciete visie op wat

zij noemt *transformatieve youth agency*. Dat wil zeggen een visie op gezamenlijk leren en veranderen. Dus niet alleen jongeren ontwikkelen zich; volwassen partners en maatschappelijke instituties veranderen mee. Bovenstaande geldt in gelijke mate voor onderzoek en onderzoekers.

De innovatiewerkplaats Kind&Wijk van de Hanzehogeschool (2017) voert participatief onderzoek uit met kinderen. KIWI beschrijft op grond van de ervaringen criteria die van belang zijn bij het doen van participatief onderzoek met kinderen. Zij komen met de volgende aanbevelingen, die we vertaalden naar jongeren:

- Neem jongeren mee in alle stappen van onderzoek;
- De inbreng van jongeren wordt serieus meegenomen in bijvoorbeeld besluitvorming;
- De wensen en behoeften van de jongeren worden blootgelegd met als doel informatie verschaffen en een bijdrage leveren aan de verbetering van de leefomstandigheden van de onderzochte groep;
- Door volwassenen gecreëerde condities worden bevestigd.

5.2 WAT WE LEERDEN OVER JONGERENPARTICIPATIE

Wij erkennen de noodzaak van jongerenparticipatie in onderzoek naar generatiearmoede en zochten tijdens de verkenning op een bescheiden manier naar wegen om dat te doen. We zijn ons ervan bewust dat betekenisvolle participatie op verschillende niveaus tot stand kan komen (Hart, R., 2004). Voor deze verkenning hebben wij bijvoorbeeld jongeren geconsulteerd door hen te vragen naar hun ervaringen en ideeën over financiële weerbaarheid. Ook hebben we hen gevraagd wie volgens hen een rol heeft en/of zou moeten hebben in de financiële socialisatie en het stimuleren van de financiële weerbaarheid van jongeren.

Ook professionals geven tijdens onze verkenning voorbeelden van het belang van het daadwerkelijk betrekken van jongeren:

Toen hebben we jongeren geholpen om een skatebaantje aan te leggen en je kan jongeren ook helpen met positieve ervaringen waardoor je ook weerbaar wordt. En dan kun je misschien andere dingen ook aan als je denkt oh, het is ons gelukt om geld te vinden. Ja, dat was wel heel leuk voor die jongeren, dat dat gelukt was. (Sociaal professional, Overbetuwe)

Naast het praktische resultaat 'de skatebaan' zorgde dit proces voor positieve ervaringen, zoals het samen oplossen van uitdagingen en het succesvol werven van financiering. Deze succeservaringen droegen bij aan hun zelfvertrouwen en zelfeffectiviteit, waardoor jongeren zich mogelijk ook gesterkt voelden om ook andere uitdagingen aan te gaan.

Tijdens deze verkenning vertelden professionals dat zij zien hoe jongeren soms 'voor de vorm' worden gevraagd om hun mening. Het nadeel hiervan is dat jongeren slechts een schijnbetrokkenheid ervaren, zonder dat hun inbreng daadwerkelijk invloed heeft. Dit kan leiden tot frustratie, demotivatie en een gebrek aan vertrouwen, waarbij zowel de jongeren als het eindresultaat niet echt gebaat zijn. Hier waren wij als onderzoekers alert op.

Af en toe zijn er van die projecten bedacht door de gemeente en die zijn al zo ver. En dan zeggen ze van: ja, we hebben er ook jongeren bij nodig en dan denk ik van ja, zo werkt het eigenlijk niet en dan trommelen wij die jongeren wel op, maar die doen dat dan meer voor ons dan voor het thema. (Sociaal professional, Overbetuwe).

Kortom, het daadwerkelijk betrekken van jongeren als gelijkwaardige partners vraagt van alle partijen tijd, aandacht, de juiste attitude en motivatie. Dat geldt zowel in de praktijk, in beleidsontwikkeling als in onderzoek.

Inzichten over het in contact komen en blijven met jongeren

Tijdens de verkenning hebben we geleerd wat werkt en wat minder goed werkt om jongeren actief mee te laten praten over hun eigen financiële weerbaarheid. Studentonderzoekers (Portengen & Van Manen, 2022; Jansma, L. et al., 2024) stelden vast dat je jongeren het beste bij projecten -zoals het ZakgeldProject- kunt betrekken door hun inzet in tijd te beperken, het binnen schooltijd te programmeren, tijd te nemen om contact op te bouwen, te letten op intonatie en design en te zorgen voor aansprekende personen of ervaringsdeskundigen. Hierna volgen onze ervaringen en inzichten.

- **Direct handelen:** Jongeren die we spontaan ontmoeten, bijvoorbeeld op straat of tijdens een activiteit, reageerden positief op directe actie. Het anonieme karakter draagt hier positief aan bij. Het maken van afspraken voor een later moment werpt drempels op.
- **Contact via docenten:** De grootste groep jongeren bereikten we via jongerenwerkers en docenten in het voortgezet onderwijs. Onderzoeksactiviteiten die plaatsvonden tijdens schooltijd in een vertrouwde omgeving bleken effectief. De jongeren waren al aanwezig en er werd geen extra tijd van ze gevraagd.
- **Contact via jongerenwerkers:** Door via jongerenwerkers in contact te komen met jongeren, maak je gebruik van 'geleend vertrouwen'. De jongeren zijn bereid deel te nemen aan een activiteit omdat zij de jongerenwerker vertrouwen of hem of haar daarmee een plezier doen.
- **Onderzoek door studenten:** Voorafgaand en gedurende deze verkenning vond onderzoek plaats door twee studententeams. Alhoewel deze studenten qua leeftijd dichterbij de jongeren staan, leidt dit niet vanzelfsprekend tot beter of makkelijker contact.
- **Onderzoeksactiviteiten met een ervaringsdeskundige volwassene:** Een ervaringsdeskundige nam als co-onderzoeker deel aan de onderzoeksactiviteiten met jongeren en de voorbereiding daarvan. Omdat uit eerder onderzoek bleek dat jongeren waarde hechten aan persoonlijke ervaringen met armoede, vertelde de ervaringsdeskundige daar kort wat over haar leven. We hebben bij de jongeren niet gevraagd hoe zij die inbreng hebben ervaren.

Het is belangrijk dat jongeren weten waaraan ze deelnemen en wat dat eventueel voor consequenties heeft. Daar moeten ze het mee eens zijn. Voor deelname van jongeren tot 16 jaar is vaak ook toestemming van ouders nodig. Zowel de traditionele informatiebrief en het toestemmingsformulier als de toestemming door ouders vormen soms een struikelblok. Eerlijke en duidelijke communicatie over het onderzoek en het doel ervan, raakt soms uit zicht door de nadruk op het 'binnenhalen' van een getekend toestemmingformulier. Het is belangrijk samen met jongeren te onderzoeken welke onderzoeksactiviteiten zij acceptabel en voldoende laagdrempelig vinden, zodat jongeren zich kunnen uitspreken én hun privacy gewaarborgd is.

Inzichten over werkwijzen

Tijdens de verkenning experimenteerden we met verschillende werkwijzen om jongeren actief te betrekken en hen ruimte te geven hun perspectieven te delen. We merkten dat de opbrengsten van deze activiteiten varieerden per locatie. Dit verschil kan worden beïnvloed door factoren zoals de kenmerken van de onderzoekers, de gekozen werkwijze, de locatie en de achtergrond van de jongeren. Hieronder beschrijven we enkele van de werkwijzen die we gebruikten en onze ervaringen daarmee.

- **De vragenlijst.** De vragenlijst was oorspronkelijk bedoeld als een anonieme en individuele activiteit. Tot onze verrassing vonden de jongeren het juist leuk om over de vragen te praten, zowel met elkaar als met ons als (ervaringsdeskundige) onderzoekers. Dit leidde tot waardevolle groeps gesprekken waarin jongeren bijvoorbeeld hun woonsituaties met elkaar vergeleken. Hoewel deze gesprekken niet gepland waren, boden ze een extra dimensie in het verzamelen van kwantitatieve data. Deze combinatie van meetbare antwoorden en persoonlijke verhalen leverde rijke inzichten op.
- **Ecogrammen.** Met dit hulpmiddel kregen jongeren inzicht in hun sociale netwerk en de invloed hiervan op hun financiële vaardigheden. Sommigen vonden het maken van een ecogram erg leuk en reflecteerden uitgebreid op de rol van familie, vrienden en anderen in hun leven. Anderen sprak deze werkvorm minder aan.
- **Interviewcarrousel.** De interviewcarrousel, waarin jongeren elkaar interviewden over thema's als zakgeld, bijbaantjes en sparen, verliep minder soepel. De activiteit vroeg direct veel denkkracht en openheid, wat voor sommige jongeren een uitdaging was. Een belangrijke les hieruit was dat deze werkvorm waarschijnlijk beter tot zijn recht komt als afsluiter van een sessie, wanneer

jongeren al meer vertrouwd zijn met het onderwerp en de groep.

- **Stem door beeld.** Jongeren in Lingewaard, die bekend zijn met leven in financiële krapte, zochten op verzoek van student-onderzoekers (Jansma, L. et al., 2024) afbeeldingen op het internet die voor hen weergeven wat leven in armoede betekent. Jongeren namen hier anoniem aan deel en hoefden ook geen eigen foto's te delen. Het is een eenvoudige, aansprekende manier om met jongeren in gesprek te komen over een thema als armoede.

5.3 JONGERENPARTICIPATIE BIJ EEN VERVOLGONDERZOEK

Deze verkenning is een opmaat naar een vervolgonderzoek waarin we mét jongeren willen werken aan manieren om generatiearmoede aan te pakken. Dat betekent dat we jongeren zoveel mogelijk willen betrekken als gelijkwaardige partners in het onderzoek. Hierna volgen aanknopingspunten om dat zo goed mogelijk te doen.

Aanknopingspunten voor de onderzoekspraktijk

- Ga op zoek naar drempelarme manieren om jongeren deel te laten nemen aan onderzoeksactiviteiten en hun ouders hierover te informeren of te laten instemmen. Betrek hierbij de jongeren, ouders én mensen die zich in een organisatie bezighouden met privacy en kwaliteit of bijvoorbeeld een ethische commissie onderzoek.
- Leg contact met jongeren via, voor hen, vertrouwde sleutelpersonen;
- Geef ruimte voor verschillende manieren van participatie, passend bij de jongere(n). Denk aan betrokkenheid bij afgebakende delen van een onderzoek en aan participatie op verschillende niveaus;
- Zorg dat de inbreng van jongeren duidelijk wordt gewaardeerd, en maak daadwerkelijk (voor de jongeren zichtbaar) wat met hun inbreng gedaan wordt;
- Zorg dat er een passende financiële tegemoetkoming tegenover de inzet staat;
- Zorg dat jongeren vanaf het allereerste moment betrokken zijn en houd contact in perioden met minder onderzoekactiviteiten.

6.
VERDER MET DE
ONDERSTROOM

In Nederland is een bestaanszekere toekomst niet voor alle jongeren vanzelfsprekend. Door onvoldoende gezinsbudget, negatieve beïnvloeding, stigma, ontoegankelijke regelingen en een gebrek aan kennis en vaardigheden staan sommige jongeren maatschappelijk op achterstand. Met deze verkenning zochten wij in de regio Arnhem-Nijmegen naar aanknopingspunten voor professionals, ouders en jongeren zelf om bij te kunnen dragen aan een bestaanszekere toekomst.

6.1 AANKNOPINGSPUNTEN SAMENGEVAT

De aanknopingspunten die we vonden zijn over het algemeen niet nieuw of verrassend. Het sluit in grote lijnen aan bij wat we al weten door praktijkervaringen en uit eerder onderzoek:

Zorg voor een toereikend inkomen voor gezinnen. Bied kinderen en jongeren de kans om te oefenen met eigen geld en laat ze leren van hun eigen fouten. Haal administratieve drempels weg, zodat jongeren en hun ouders toegang krijgen tot voorzieningen waar iedereen recht op heeft. Zorg dat leren omgaan met geld en financiële verantwoordelijkheden thuis en op school wordt aangeboden. Geef jongeren een stem en leer ze hoe ze invloed kunnen hebben op beleid, dienstenaanbod, onderwijs en onderzoek dat hen aangaat. Geef daarbij ruimte voor het kritisch bevragen en veranderen van volwassen normen en maatschappelijke instituties. Ondersteun positieve rolmodellen en gidsen die nieuwe perspectieven kunnen bieden en helpen patronen te doorbreken.

Onder de oppervlakte

De professionals, jongeren en ouders die wij spraken willen

dat jongeren mee kunnen doen aan de samenleving op een manier die nu en in de toekomst bij hen past. Door praktijk en onderzoek en ook door deze verkenning weten we dat professionals, ouders en ook de jongeren zelf, zich inzetten om een herhaling van financiële krapte - en alles wat daarmee samenhangt - te voorkomen.

Ouders in gezinnen met langdurige financiële krapte willen dat hun kinderen financieel een andere toekomst wacht. Jongeren in deze gezinnen krijgen vaak al vroeg mee hoe ze zuinig en creatief met beperkte middelen kunnen omgaan. Hoewel dit zou kunnen bijdragen aan een sterkere financiële basis op latere leeftijd, laten de cijfers een ander beeld zien: jongeren uit financieel minder draagkrachtige gezinnen blijken in hun volwassen leven financieel vaak slechter af dan hun leeftijdsgenoten die uit gezinnen komen zonder financiële krapte.

Welke factoren spelen hierbij een rol? Hoe kan het dat, ondanks een positieve overdracht van financiële vaardigheden, kennis en zelfeffectiviteit van ouders op kinderen, de volgende generatie toch met bestaansonzekerheid te maken krijgt? Om deze mechanismen te begrijpen - en de krachten die bestaansonzekerheid in stand houden te doorbreken - is het nodig om verder te kijken dan de zichtbare werkelijkheid. We signaleren een onderstroom die nog onvoldoende wordt (h)erkend en vraagt om verdere verdieping.

6.2 WAT VRAAGT AANDACHT?

Factoren die invloed hebben op bestaanszekerheid staan met elkaar in wisselwerking en versterken elkaar. Dat geldt op verschillende niveaus; factoren op het niveau van gezin, buurt, wijk en op maatschappelijk niveau. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om patronen en overtuigingen die mensen in hun persoonlijke of professionele omgeving meekrijgen. Impliciete en expliciete boodschappen van volwassenen kunnen voor jongeren belemmerend werken. Zo noemt een jongerenwerker uit Lochem het volgende voorbeeld over een jongere:

Ik ben voor een dubbeltje geboren, dus ik zou wel een dubbeltje blijven. Ja, want mijn oma ging al zo. Mijn ouders gingen al zo en nu ga ik ook zo.

Geïnternaliseerde boodschappen als deze kunnen de ambitie van de jongere ondermijnen en het idee versterken dat hun toekomst al vaststaat.

Het is nodig dat professionals, beleidsmakers en ook mensen uit de persoonlijke netwerken van jongeren aannames en overtuigingen over opgroeien in financieel minder draagkrachtige gezinnen verkennen, opzij zetten en zo nodig ontregelen.

Om jongeren te helpen naar een bestaanszekere toekomst, is het niet genoeg om alleen hun gedrag te veranderen. Er moeten ook op andere niveaus obstakels worden aangepakt, zoals bijvoorbeeld uitsluiting en ongelijkheid in de samenleving (Driessens et al., 2014). Deze - en andere - structurele obstakels houden vaak onzichtbare patronen in stand die bestaansonzekerheid versterken. Om deze mechanismen te doorbreken, is het nodig om verder te kijken dan wat direct zichtbaar is. De onderstroom dus.

Om de onderstroom die bestaansonzekerheid in stand houdt bloot te leggen, is het belangrijk te kijken naar de krachten die vaak buiten de directe invloedssfeer van jongeren, ouders en professionals liggen. Het betrekken van jongeren bij dit proces is een sleutel tot succes. Dit vraagt om een visie op gezamenlijk leren en veranderen, waarbij niet alleen jongeren zich ontwikkelen, maar ook volwassen partners en maatschappelijke instituties mee veranderen. Dit concept wordt transformatief werken genoemd.

Abdallah en collega's (2024) identificeren drie kernelementen van transformatief werken: aandacht voor mechanismen van onrecht en ongelijkheid, concrete veranderingen in de praktijk en voortdurende reflectie die partijen scherp houdt en uitdaagt.

Op basis van onze verkenning zien wij deze aanpak als basis om daadwerkelijk en structureel bij te dragen aan een bestaanszekere toekomst van jongeren uit financieel minder draagkrachtige gezinnen. Met deze verkenning deden wij waardevolle inzichten op, vervolgonderzoek is nodig voor meer houvast en concrete veranderingen. Samenwerking met de jongeren waar het om gaat, zal hierbij ons uitgangspunt zijn.

BRONNEN

Abdallah, S., Volman, M., Day, M., Distelbrink, M., Soeterik, I., Pehlivan, T., Schevis, E. & Yusuf, M. (2024). Benut veranderkracht en verandermacht van jongeren. Sociale Vraagstukken. Geraadpleegd op 12 december 2024, van <https://www.socialevraagstukken.nl/benut-veranderkracht-en-verandermacht-van-jongeren/>

Amagir, A. (2020a). Financial education for children and adolescents: Design, effectiveness, and equity. Universiteit van Amsterdam.

Amagir, A. (2020b). You can't just spend all the money you have: Financial literacy education among young students in the Netherlands. Amsterdam: University of Amsterdam

Amagir, A., Groot, W., Maassen van den Brink, H., & Wilschut, A. (2020). Financial literacy of high school students in the Netherlands. *International Review of Economics Education*, 34, 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.iree.2020.100185>

Bandura, A. (1978). Self-efficacy: towards a unifying theory of behavioral change. *Advances in Behaviour Research and Therapy*, 1(4), 139-161. [https://doi.org/10.1016/0146-6402\(78\)90002-4](https://doi.org/10.1016/0146-6402(78)90002-4)

Centrum voor Budgetadvies en Onderzoek [CEBUD]. (2014). Financieel risicogedrag bij jongeren. Geraadpleegd op 11 december 2024, van https://www.cebud.be/_files/ugd/4ab716_f2bbf8861504492d946e06e77d6afa54.pdf

Centraal Planbureau [CPB]. (2023). Augustusraming 2023. Geraadpleegd op 24 augustus 2024, van <https://www.cpb.nl/augustusraming-2023>

Driessens, K., & Van Regenmortel, T. (2014). Bindkracht in Armoede: Boek 1 Leefwereld en hulpverlening. Leuven: LannooCampus.

Flierman, T. (Red.). (2022). Het Beroepsprofiel van de sociaal werker. Beroepsvereniging van professionals in Sociaal Werk (BPSW).

Goodman, E., Adler, N. E., Kawachi, I., Frazier, A. L., Huang, B., & Colditz, G. A. (2001). Adolescents' perceptions of social status: Development and evaluation of a new indicator. *Pediatrics*, 108(2), E31 Geraadpleegd op 14 april 2024, van <https://doi.org/10.1542/peds.108.2.e31>

Groen, A., Weijers, M., & Veerman, A. (2023). Nibud-competenties voor financiële redzaamheid (herziene uitgave 2023). Nibud. Geraadpleegd op 14 april 2024, van <https://www.expertisepuntburgerschap.nl/wp-content/uploads/2023/10/Nibud-competenties-2023-DEF.pdf>

Groen, A., & Houtsma, N. (2020). Onderzoek naar scholieren en hun geldzaken. Nibud. Geraadpleegd op 1 februari 2024, van <https://www.nibud.nl/download/4055/?tmstv=1732702627>

Hanzehogeschool Groningen (2017). Participatief onderzoek met kinderen. Geraadpleegd op 11 december 2024 van [Factsheet_Participatief_onderzoek_kinderen.pdf](#)

Hart, R. (1992). Children's participation: From tokenism to citizenship. *Innocenti essays* nr. 4. Geraadpleegd op 18 december 2024, van [Childrens_participation.indd](#)

Hogeschool van Amsterdam [HvA]. (2018). Financiële zelfredzaamheid en economische zelfstandigheid van jongeren. Geraadpleegd op 17 december 2024, van https://pure.hva.nl/ws/files/5661688/180606_Rapportage_Financi_Le_zelfredzaamheid_en_economische_zelfstandigheid_van_jongeren.pdf

- Hogeschool Inholland. (2022). Ondersteuning jeugd in overgang naar volwassenheid. Geraadpleegd op 12 december 2024, van <https://www.inholland.nl/onderzoek/onderzoeksprojecten/ondersteuning-jeugd-in-overgang-naar-volwassenheid/>
- Jansen, C., Lakerveld, J. & Ansari, B. (2023). De Gids Zakgeldproject: een vuist tegen toekomstige financiële problemen voor kinderen van nu. HAN University of Applied Sciences.
- Jansma, L., Kulosa, T., Felter, R. & School, S. (2024). Het ontwikkelen van financiële weerbaarheid. Behoeftte en ervaring van jongeren uit financieel minder draagkrachtige gezinnen. Nijmegen: Werkplaats Sociaal Domein Arnhem en Nijmegen. [nog niet gepubliceerd]
- Jungmann, N. & Madern, T. (2016). Droom of werkelijkheid? WRR Working Paper nr. 23. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR).
- Kansenkaart. (z.d.). Kansenkaart. Geraadpleegd op 18 december 2024, van <https://www.kansenkaart.nl>
- Kolb, D. (1993). The process of experiential Learning. In: R. Edwards (Red.), Culture and Processes of Adult Learning (pp. 138-157). Londen:Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315003450>
- Lakerveld, J., Notten, N., & Jansen, C. (2024). ZakgeldProject: Interventiebeschrijving. Geraadpleegd op 2 december 2024 van <https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2024-11/Interventiebeschrijving-Zakgeldproject.pdf>
- Lareau, A. (2003). Unequal Childhoods. Class, Race, and Family Life. Berkeley, CA: University of California Press
- Lareau, A. (2015). Cultural Knowledge and Social Inequality. American Sociological Review, 80(1), 1-27.
- LeBaron-Black, A., Curran, M., Hill, E., Toomey, R., Speirs, K., & Freeh, M. (2023). Talk is cheap: Parent financial socialization and emerging adult financial well-being. Family Relations, 72(3), 1201-1219. <https://doi.org/10.1111/fare.12751>

- Masarik, A. & Conger, R. (2017). Stress and childhood development: a review of the Family Stress Model. *Current Opinion in Psychology*, 13, 85-90. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2016.05.008>
- Metz, J. (2020). Samen bouwen aan de fundering van het jongerenwerk: Afscheidsrede. Hogeschool van Amsterdam.
- Mulainattan, S., & Shafir, E. (2013). *Schaarste: hoe gebrek aan geld en tijd ons gedrag bepalen*. Amsterdam: Maven Publishing.
- Nederlands Jeugdinstuut[NJi]. (2023). Cijfers over armoede in gezinnen. Geraadpleegd op 13 oktober 2024, van <https://www.nji.nl/cijfers/armoede-gezinnen>
- Nibud (2016). Financiële opvoeding & het financiële gedrag als volwassenen. Geraadpleegd op 13 oktober, van www.nibud.nl/download/8805/?tmstv=1732105050
- Nibud. (2022). Geldstress bij jongeren. Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting. Geraadpleegd op 17 december 2024, van <https://www.kcpeg.nl/content/files/rapport-geldstress-bij-jongeren-nibud-2022.pdf>
- Nibud.(2023a). Nibud-competenties voor financiële redzaamheid. Herziene uitgave 2023. Geraadpleegd op 27 november 2024, van <https://www.nibud.nl/download/18859/?tmstv=1732712695>
- Nibud. (2023b). Financiële opvoeding van jongeren. Geraadpleegd op 26 november 2024, van <https://www.nibud.nl/onderwerpen/kinderen-en-jongeren/financiele-opvoeding/>
- Noort, A. van, & Opraus, J. (2024). *Later word ik rijk. Hoe je je kind leert omgaan met geld, van peuter tot twintiger*. Uitgeverij Lannoo.
- Notten, N. (2021). *Een gids naar gelijke kansen*. Zwolle: Hogeschool Windesheim. Geraadpleegd op 12 juni 2024, van https://example.com/38e3c975ca85b3a86c65235b31ec77dc_en_gids_naar_gelijke_kansen.pdf

Notten, N., (2022). Kansenongelijkheid wordt van generatie op generatie overgedragen. Sociale vraagstukken, Geraadpleegd op 22 november 2024, van <https://www.socialevraagstukken.nl/kansenongelijkheid-wordt-van-generatie-op-generatie-overgedragen/#Met%20Gidsen%20Intergenerationele%20Armoede%20Doorbreken>

Notten, N., Van Mourik, K., De Vries, S., Noordewier, Y., & De Haan, J. (2023a). Gidsen als brugbouwers en hulpbronnen: Kansen en de kracht van het informele. Utrecht: Movisie. Geraadpleegd van <https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2023-03/Gidsen%20als%20brugbouwers%20en%20hulpbronnen.pdf>

Notten, N. (2023b). Gidsen - dat zijn we allemaal. Journal of Social Intervention: Theory and Practice, 32(2), 77-82. <http://doi.org/10.18352/jsi.768>

Portengen, J., & Van Manen, J. (2022). Aanbevelingen voor ZakgeldProject 12+. Arnhem: HAN, University of Applied Sciences.

Van Regenmortel, T. (2009). Empowerment als uitdagend kader voor sociale inclusie en moderne zorg. Journal of Social Intervention: Theory and Practice, 18(4), 22-42.

Smith, P. (2023). Schulden bij jongeren zijn vooral ook een maatschappelijk probleem. Jongeren en geldstress. Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken, 48-51.

Stetsenko, A. (2019). Radical-transformative agency: Continuities and contrasts with relational agency and implications for education. Frontiers in Education, 4(148). Geraadpleegd op 12 december 2024, van <https://doi.org/10.3389/feduc.2019.00148>

Van der Schors, A., & Stierman, N. (2016). Financiële opvoeding en het financieel gedrag als volwassene. Nibud. Geraadpleegd op 22 oktober 2024, van <https://www.nibud.nl/onderzoeksrapporten/rapport-financiele-opvoeding-gedrag-volwassene/>

- Vandenbroucke, M., Braam, H., Gilsing, R., Steketee, M., Tierolf, B., Rutjes, L., & Sarti, A. (2010). De staat van jeugdparticipatie in Nederland vanuit het perspectief van gemeenten. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut; Amsterdam: Stichting Alexander.
- Vijlbrief, A., & Van Mourik, K. (2020). Wat werkt bij: De aanpak van armoede en schulden. Utrecht: Movisie. Geraadpleegd op 23 oktober 2024, van <https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/03/Dossier-Wat-werkt-bij-aanpak-armoede-schulden-2020.pdf>
- Waard, de, T. (2024). Laat jongeren zelf de agenda bepalen. Vakblad Sociaal werk 5(5), 5-8.
- Wang, J., & Xiao, J. J. (2009). Buying behavior, social support and credit card indebtedness of college students. International Journal of Consumer Studies, 33(1), 2.
- Wijzer in geldzaken. (2014). Onderzoek online financieel gedrag jongeren: Een onderzoek naar online financieel gedrag van jongeren. Geraadpleegd op 3 mei 2024, van https://www.wijzeringeldzaken.nl/platform-wijzeringeldzaken/publicaties/Onderzoek_financieel_gedrag_van_kinderen_en_jongeren.pdf

OPEN UP NEW HORIZONS.